ІНСТИТУТ ПРАВОТВОРЧОСТІ ТА НАУКОВО-ПРАВОВИХ ЕКСПЕРТИЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення Вченої ради
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
від 03 липня 2025р., протокол № 8

Голова Вченої ради
_____ Олексій КОТ

РОБОЧА ПРОГРАМА

навчальної дисципліни

Актуальні проблеми сімейного права

Рівень вищої освіти: третій (освітньо-науковий)
Галузь знань: 08 Право
Спеціальність: 081 Право
Освітньо-наукова програма: 081 Право

Статус дисципліни: вибіркова

Київ 2025

Розглянуто на засіданні відділу приватноправових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України (від 23 червня 2025 р., протокол № 6)

Розробник: Красицька Лариса Василівна – завідувач відділу науково-правових експертиз Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, доктор юридичних наук, професор

Гарант освітньо-наукової програми:
завідувач відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та
науково-правових експертиз НАН України,
доктор юридичних наук, професор _____ Л. В. Красицька

1. Опис навчальної дисципліни

<table>
<tr><th>Найменування показників</th><th>Шифри та назви галузі знань, код та назва спеціальності, ступінь вищої освіти</th><th>Характеристика навчальної дисципліни</th></tr>
<tr><td></td><td>08 Право
081 Право
третій (освітньо-науковий)
(назва СВО)</td><td>Навчальний курс 2
(номер)
Семестр 3
(номер)
Вид контролю: екзамен
(екзамен, залік)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Розподіл навчальної дисципліни за видами занять:</td></tr>
<tr><td colspan="2">денна форма навчання
Лекції – 16 (години);
Семінарські заняття – 30 (години);
Практичні заняття – _____ (години);
Лабораторні заняття – _____ (години);
Самостійна робота – 104 (години);
Індивідуальні завдання:
Курсова робота – _____ (кількість; № семестру)
Реферати (тощо) – _____ (кількість; № семестру)</td><td>заочна форма навчання
Лекції – 10 (години);
Семінарські заняття – 10 (години);
Практичні заняття – _____ (години);
Лабораторні заняття – _____ (години);
Самостійна робота – 130 (години);
Індивідуальні завдання:
Курсова робота – _____ (кількість; № семестру)
Реферати – _____ (кількість; № семестру</td></tr>
</table>

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Актуальні проблеми сімейного права» є формування у здобувачів третього рівня вищої освіти ступеня доктора філософії ґрунтовних теоретичних знань з сімейного права, вироблення та удосконалення ними особливих умінь, практичних навичок, необхідних для здійснення ними наукової, науково-педагогічної та професійної діяльності в сфері права.

Завдання: У процесі вивчення дисципліни «Актуальні проблеми сімейного права» здобувачі вищої освіти повинні:

– опанувати основні положення доктрини сімейного права;

– засвоїти положення джерел сімейного права;

– набути вміння та навички вірно тлумачити норми сімейного права і правильно їх застосовувати в конкретній життєвій ситуації;

– вміти здійснювати критичний аналіз правових явищ у сфері сімейного права;

– здобувати навички правової аргументації власної позиції;

– синтезувати нові та комплексні ідеї, підходи до правового регулювання сімейних відносин з урахуванням євроінтеграційної складової усіх компонентів суспільства.

Міждисциплінарні зв'язки: актуальні проблеми філософії, актуальні проблеми цивільного права, актуальні проблеми цивільного процесуального права.

Вивчення навчальної дисципліни «Актуальні проблеми сімейного права» передбачає формування та розвиток у здобувачів третього рівня вищої освіти ступеня доктора філософії наступних компетентностей та досягнення результатів навчання.

Інтегральна компетентність (ІК):

ІК. Здатність продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності у сфері права, застосовувати методологію наукової та педагогічної діяльності, проводити власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Загальні компетентності (ЗК):

- ЗК01. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- ЗК02. Здатність розробляти наукові проєкти та управляти ними.
- ЗК03. Здатність розв'язувати комплексні проблеми на основі системного наукового світогляду, професійної етики та загального культурного кругозору.
- ЗК04. Здатність усно і письмово презентувати результати власного наукового дослідження українською та іноземною мовами, глибоко розуміти іншомовні наукові та професійні тексти за напрямом досліджень.

- ЗК06. Здатність саморозвиватися і самовдосконалюватися впродовж життя, оцінювати рівень власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію й мобільність.

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

- СК01. Здатність планувати та виконувати оригінальні дослідження, досягати наукових результатів, які створюють нові знання у галузі права та дотичних до неї міждисциплінарних напрямах і можуть бути опубліковані у провідних наукових виданнях з права та суміжних галузей.
- СК02. Здатність застосовувати методи правового і міждисциплінарного дослідження, виявляти їх евристичні можливості та межі, використовувати релевантний дослідницький інструментарій.
- СК04. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми дослідницького характеру у сфері права та забезпечувати якість виконуваних досліджень; дотримання права інтелектуальної власності та стандартів академічної доброчесності.
- СК05. Здатність моделювати оптимальні варіанти вирішення складних правових проблем, прогнозувати можливі наслідки їх реалізації.
- СК06. Здатність здійснювати експертну діяльність у сфері права.
- СК08. Здатність тлумачити та застосовувати нормативно-правові акти та інші джерела права у сфері захисту прав та інтересів суб'єктів правовідносин, аналізувати та узагальнювати судову практику.
- СК09. Здатність проводити компаративістські наукові дослідження, застосовувати норми міжнародного приватного права, аналізувати національну правову систему на предмет інтеграції та адаптації законодавства України до законодавства ЄС.
- СК10. Здатність складати правові документи, в тому числі процесуальні, вміти формулювати та відстоювати правову позицію в конкретній справі.

Результати навчання:

- РН01. Мати передові концептуальні та методологічні знання у сфері права і на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень, отримання нових знань та здійснення інновацій.
- РН03. Застосовувати у фаховій діяльності знання та розуміння системи права, історії світової та української правової думки, сучасної правової доктрини, а також основних напрямів та провідних тенденцій у розвитку права.
- РН10. Готувати правові висновки, пропозиції та рекомендації за результатами правового дослідження.
- РН11. Здійснювати доктринальне тлумачення норм національного, міжнародного та права Європейського Союзу, здійснювати порівняльний аналіз правових явищ та процесів у різних правових системах.
- РН14. Вміло тлумачити та ефективно застосовувати нормативно-правові акти та інші джерела права у сфері захисту прав та інтересів суб'єктів правовідносин, аналізувати та узагальнювати судову практику.

- РН15. Якісно проводити компаративістські наукові дослідження, застосовувати норми міжнародного приватного права, аналізувати національну правову систему на предмет інтеграції та адаптації законодавства України до законодавства ЄС.
- РН16. Демонструвати вміння складати правові документи, в тому числі процесуальні, вміти формулювати та відстоювати правову позицію у конкретній справі.

3. Програма навчальної дисципліни

Тема № 1. Розвиток доктрини сімейного права як приватного права.

Тенденції розвитку доктрини сімейного права як приватного права. Вчення про предмет та метод сімейного права. Принципи сімейного права. Джерела сімейного права. Дія сімейного законодавства у часі. Застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України. Договірне регулювання сімейних відносин.

Тема № 2. Сімейні правовідносини.

Поняття, види та класифікація юридичних фактів у сімейному праві. Юридичні стани в сімейному праві. Вчення про сімейні правовідносини. Суб'єкти сімейних правовідносин. Інші члени сім'ї та родичі як суб'єкти сімейних правовідносин. Проблемні питання представництва інтересів члена сім'ї. Проблемні питання правонаступництва в сімейному праві.

Тема № 3. Здійснення та захист сімейних прав та інтересів.

Загальні положення про здійснення сімейних прав та інтересів. Обмеження сімейних прав та межі здійснення сімейних прав. Доктринальні положення про форми та способи захисту сімейних прав та інтересів. Здійснення та захист сімейних прав у період воєнного стану. Проблеми відповідальності в сімейному праві. Строки у сімейному праві.

Тема № 4. Шлюбні правовідносини в сімейному праві

Шлюб як підстава створення сім'ї. Проживання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, як підстава створення сім'ї. Укладення шлюбу: проблеми теорії та практики. Недійсність шлюбу. Припинення шлюбу. Сепарація в сімейному праві.

Тема № 5. Особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя

Особисті немайнові права та обов'язки подружжя. Імплементація положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції). Право особистої приватної власності дружини та чоловіка. Правовий режим земельних ділянок та житла, набутих чоловіком, дружиною внаслідок приватизації. Право спільної сумісної власності подружжя. Проблемні питання поділу майна подружжя. Корпоративні права подружжя. Правовий режим кредитних коштів, одержаних одним із подружжя в шлюбі. Аліментні правовідносини подружжя. Проблемні питання шлюбного договору.

Тема № 6. Особисті немайнові та майнові правовідносини матері, батька і дитини

Визначення походження дитини. Проблеми сурогатного материнства. Визнання батьківства. Оспорювання батьківства. Особисті немайнові права та обов'язки матері, батька і дитини. Рівність прав та обов'язків матері і батька

щодо дитини як елемент гендерної рівності. Зміна прізвища, імені, по батькові дитини. Вирішення спорів, пов'язаних з вихованням та місцем проживання дітей. Цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. Проблемні питання позбавлення батьківських прав та відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав. Правовідносини батьків та дітей з приводу майна. Укладення батьками правочинів щодо майна дітей. Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання. Відповідальність за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину. Аліментні правовідносини батьків і повнолітніх дітей. Стягнення аліментів за кордоном.

Тема № 7. Форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: теоретичні та практичні проблеми

Проблемні питання усиновлення як сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проблемні питання встановлення та припинення опіки та піклування над дітьми. Проблемні питання патронату над дітьми. Дитячий будинок сімейного типу та прийомна сім'я: теоретичні та практичні проблемні питання. Наставництво над дитиною. Правова природа договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї, договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу.

4. Структура навчальної дисципліни

4.1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема № 1. Розвиток доктрини сімейного права як приватного права	20	2	4			14	екзамен
Тема № 2. Сімейні правовідносини	20	2	4			14	
Тема № 3. Здійснення та захист сімейних прав та інтересів	20	2	4			14	
Тема № 4. Шлюбні правовідносини в сімейному праві	20	2	4			14	
Тема № 5. Особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя	20	2	4			14	
Тема № 6. Особисті немайнові та майнові правовідносини матері, батька і дитини	20	2	4			14	
Тема № 7. Форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: теоретичні та практичні проблеми	30	4	6			20	
Всього за семестр	150	16	30			104	

4.1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема № 1. Розвиток доктрини сімейного права як приватного права	22	2	2			18	екзамен
Тема № 2. Сімейні правовідносини	20	1	1			18	
Тема № 3. Здійснення та захист сімейних прав та інтересів	20	1	1			18	
Тема № 4. Шлюбні правовідносини в сімейному праві	22	2	2			18	
Тема № 5. Особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя	20	1	1			18	
Тема № 6. Особисті немайнові та майнові правовідносини матері, батька і дитини	20	1	1			18	
Тема № 7. Форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: теоретичні та практичні проблеми	26	2	2			22	
Всього за семестр	150	10	10			130	

4.2. Теми лекційних та семінарських занять

Тема № 1. Розвиток доктрини сімейного права як приватного права.
1. Тенденції розвитку доктрини сімейного права як приватного права.
2. Вчення про предмет та метод сімейного права.
3. Принципи сімейного права.
4. Джерела сімейного права.
5. Договірне регулювання сімейних відносин

Тема № 2. Сімейні правовідносини.
1. Поняття, види та класифікація юридичних фактів у сімейному праві.
2. Вчення про сімейні правовідносини.
3. Суб'єкти сімейних правовідносин.
4. Проблемні питання представництва інтересів члена сім'ї.
5. Проблемні питання правонаступництва в сімейному праві.

Тема № 3. Здійснення та захист сімейних прав та інтересів.
1. Загальні положення про здійснення сімейних прав та інтересів.
2. Доктринальні положення про форми та способи захисту сімейних прав та інтересів.
3. Проблеми відповідальності в сімейному праві.
4. Строки у сімейному праві.

Тема № 4. Шлюбні правовідносини в сімейному праві.
1. Шлюб як підстава створення сім'ї.
2. Укладення шлюбу: проблеми теорії та практики.
3. Недійсність шлюбу.
4. Припинення шлюбу.

Тема № 5. Особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя.
1. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.
2. Право особистої приватної власності дружини та чоловіка.
3. Право спільної сумісної власності подружжя.
4. Проблемні питання поділу майна подружжя.
5. Аліментні правовідносини подружжя.
6. Проблемні питання шлюбного договору.

Тема № 6. Особисті немайнові та майнові правовідносини матері, батька і дитини
1. Визначення походження дитини.
2. Визнання батьківства.
3. Оспорювання батьківства.
4. Особисті немайнові права та обов'язки матері, батька і дитини.
5. Проблемні питання позбавлення батьківських прав та відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав.

6. Правовідносини батьків та дітей з приводу майна.
7. Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання.
8. Аліментні правовідносини батьків і повнолітніх дітей.

Тема № 7. Форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: теоретичні та практичні проблеми
1. Проблемні питання усиновлення як сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Проблемні питання встановлення та припинення опіки та піклування над дітьми.
3. Дитячий будинок сімейного типу та прийомна сім'я: теоретичні та практичні проблемні питання.
4. Правова природа договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї, договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу.

4.3. Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

Тема № 1. Розвиток доктрини сімейного права як приватного права.
1. Дія сімейного законодавства у часі.
2. Застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України.

Тема № 2. Сімейні правовідносини.
1. Юридичні стани в сімейному праві.
2. Інші члени сім'ї та родичі як суб'єкти сімейних правовідносин.
3. Підготовка науково-правового висновку на проєкт законодавчого акту чи іншого нормативно-правового акту, що регулює сімейні правовідносини.

Тема № 3. Здійснення та захист сімейних прав та інтересів.
1. Обмеження сімейних прав та межі здійснення сімейних прав.
2. Здійснення та захист сімейних прав у період воєнного стану.

Тема № 4. Шлюбні правовідносини в сімейному праві.
1. Проживання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, як підстава створення сім'ї.
2. Сепарація в сімейному праві.

Тема № 5. Особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя.
1. Імплементація положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції).
2. Правовий режим земельних ділянок та житла, набутих чоловіком, дружиною внаслідок приватизації.
3. Корпоративні права подружжя.
4. Правовий режим кредитних коштів, одержаних одним із подружжя в шлюбі.

5. Підготовка проєкту закону чи іншого нормативно-правового акту, що регулює особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя.

Тема № 6. Особисті немайнові та майнові правовідносини матері, батька і дитини.

1. Проблеми сурогатного материнства.
2. Рівність прав та обов'язків матері і батька щодо дитини як елемент гендерної рівності.
3. Зміна прізвища, імені, по батькові дитини.
4. Вирішення спорів, пов'язаних з вихованням та місцем проживання дітей.
5. Цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.
6. Укладення батьками правочинів щодо майна дітей.
7. Відповідальність за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину.
8. Стягнення аліментів за кордоном.
9. Підготовка проєкту закону чи іншого нормативно-правового акту, що регулює особисті немайнові та майнові правовідносини матері, батька і дитини.

Тема № 7. Форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: теоретичні та практичні проблеми

1. Проблемні питання патронату над дітьми.
2. Наставництво над дитиною.

5. Індивідуальні завдання

5.1. Теми рефератів

1. Місце сімейного права в системі права.
2. Аналогія закону у сімейному праві
3. Сімейна правосуб’єктність.
4. Правове становище неповнолітніх батьків.
5. Здійснення батьківських прав при окремому проживанні батьків.
6. Зловживання сімейними правами.
7. Обмеження сімейних прав.
8. Способи самозахисту сімейних прав.
9. Функції органів опіки та піклування щодо захисту прав суб'єктів сімейних правовідносин.
10. Участь прокурора у захисті сімейних прав та інтересів.
11. Недійсність шлюбу: поняття, підстави та правові наслідки недійсності шлюбу.
12. Договори між подружжям у сімейному праві.
13. Проблеми укладення, розірвання шлюбного договору.
14. Переважні права у сімейному праві.
15. Визначення місця проживання малолітньої дитини.
16. Особисті немайнові права та обов’язки матері, батька і дитини.
17. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей.
18. Аліментні правовідносини батьків і дітей.
19. Поділ спільного майна подружжя.
20. Право на майно і право на утримання жінки і чоловіка, що проживають однією сім’єю, але не перебувають у шлюбі між собою і в будь-якому іншому шлюбі.
21. Усиновлення іноземцем дитини – громадянина України.
22. Державна реєстрація шлюбу в умовах воєнного стану.
23. Здійснення та захист прав дитини в умовах воєнного стану.

5.2. Аналіз правових позицій ЄСПЛ, Верховного Суду, аналіз та розробка проєктів нормативно-правових актів (на вибір)

1. Проаналізуйте рішення Європейського суду з прав людини, які стосуються захисту права фізичної особи на повагу до приватного і сімейного життя, та підготуйте реферативну доповідь.

2. Проаналізуйте постанови Верховного Суду, в яких викладено правову позицію Верховного Суду щодо розгляду окремих категорій справ, що виникають з сімейних правовідносин.

3. Проаналізуйте проєкт законодавчого акту щодо врегулювання сімейних відносин та підготуйте науково-правовий висновок.

4. Підготуйте проєкт нормативно-правового акта, що регулює сімейні відносини, або розробіть пропозиції щодо удосконалення чинного сімейного законодавства України.

6. Методи навчання

Лекційні заняття з навчальної дисципліни «Актуальні проблеми сімейного права» проводяться з використанням мультимедійних презентацій. Для проведення бінарних занять, «гостьових» лекцій будуть запрошуватися провідні наукові, науково-педагогічні працівники інших закладів вищої освіти, наукових установ, практичні працівники.

В процесі проведення семінарських занять застосовуватиметься моделювання ситуативних задач, вирішення кейсів. Під час обговорення проблемних питань на семінарських заняттях обов'язковому аналізу підлягатимуть положення доктрини сімейного права, джерел сімейного права, зокрема рішень Європейського суду з прав людини, також аналізуватимуться постанови Великої Палати Верховного Суду, Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо вирішення конкретних цивільних справ, що виникають з сімейних правовідносин.

Для закріплення начального матеріалу складатимуться проєкти правових та процесуальних документів, а саме – заяв про надання права на шлюб, шлюбного договору, аліментного договору, ухвал, рішень, постанов суду у цивільних справах, що виникають з сімейних правовідносин, а також позовних заяв, зокрема про розірвання шлюбу, про поділ спільного майна подружжя, про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів тощо. Здобувачі вищої освіти готуватимуть проєкти нормативно-правових актів щодо врегулювання відносин, що виникають у сфері шлюбу та сім'ї, науково-правові висновки на законопроєкти, що спрямовані на врегулювання сімейних відносин.

7. Методи і форми контролю

Оцінювання результатів навчання з навчальної дисципліни «Актуальні проблеми сімейного права» включає в себе поточний та підсумковий контролі.

Загальна кількість балів з навчальної дисципліни 100 балів ECTS = поточний контроль 50 балів (семінарські заняття, СРС) + підсумковий контроль 50 балів.

Поточний контроль. До форм поточного контролю належать: опитування на семінарських заняттях; вирішення кейсів; участь в дискусіях, веб-квестах, обговоренні доповідей, рефератів; підготовка рефератів та доповідей; тестування; виконання самостійних робіт. Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських занять з метою перевірки набутих здобувачем вищої освіти знань, умінь, навичок та інших компетентностей з навчальної дисципліни. Результати поточного контролю оцінюються за національною системою оцінювання («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»). Максимальна кількість балів на поточному контролі, які використовуються при розрахунку успішності здобувачів вищої освіти, становить 50 балів.

Підсумковий контроль. Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів навчання з дисципліни «Актуальні проблеми сімейного права». Для обліку результатів навчання використовується поточно-накопичувальна інформація, яка реєструються в журналах обліку роботи академічної групи здобувачів вищої освіти. Результати підсумкового контролю з дисциплін відображуються у відомостях обліку успішності, індивідуальному навчальному плані аспіранта. *Присутність здобувачів вищої освіти при проведенні підсумкового контролю (екзамену) є обов'язковою.* Максимальна кількість балів на підсумковому контролі (екзамені), які використовуються при розрахунку успішності здобувачів вищої освіти, становить 50 балів.

Контрольні питання до екзамену

1. Тенденції розвитку доктрини сімейного права як приватного права.
2. Вчення про предмет та метод сімейного права.
3. Принципи сімейного права.
4. Джерела сімейного права.
5. Дія сімейного законодавства у часі.
6. Застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України.
7. Договірне регулювання сімейних відносин.
8. Поняття, види та класифікація юридичних фактів у сімейному праві.
9. Юридичні стани в сімейному праві.
10. Вчення про сімейні правовідносини.
11. Суб'єкти сімейних правовідносин.
12. Інші члени сім'ї та родичі як суб'єкти сімейних правовідносин.
13. Проблемні питання представництва інтересів члена сім'ї.
14. Проблемні питання правонаступництва в сімейному праві.
15. Загальні положення про здійснення сімейних прав та інтересів.
16. Обмеження сімейних прав та межі здійснення сімейних прав.
17. Доктринальні положення про форми та способи захисту сімейних прав та інтересів.
18. Здійснення та захист сімейних прав у період воєнного стану.
19. Проблеми відповідальності в сімейному праві.
20. Строки у сімейному праві.
21. Шлюб як підстава створення сім'ї.
22. Проживання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, як підстава створення сім'ї.
23. Укладення шлюбу: проблеми теорії та практики.
24. Недійсність шлюбу.
25. Припинення шлюбу.
26. Сепарація в сімейному праві.
27. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.
28. Імплементація положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції).

29. Право особистої приватної власності дружини та чоловіка.

30. Правовий режим земельних ділянок та житла, набутих чоловіком, дружиною внаслідок приватизації.

31. Право спільної сумісної власності подружжя.

32. Проблемні питання поділу майна подружжя.

33. Корпоративні права подружжя.

34. Правовий режим кредитних коштів, одержаних одним із подружжя в шлюбі.

35. Аліментні правовідносини подружжя.

36. Проблемні питання шлюбного договору.

37. Визначення походження дитини.

38. Проблеми сурогатного материнства.

39. Визнання батьківства.

40. Оспорювання батьківства.

41. Особисті немайнові права та обов'язки матері, батька і дитини.

42. Рівність прав та обов'язків матері і батька щодо дитини як елемент гендерної рівності.

43. Зміна прізвища, імені, по батькові дитини.

44. Вирішення спорів, пов'язаних з вихованням та місцем проживання дітей.

45. Цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

46. Проблемні питання позбавлення батьківських прав та відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав.

47. Правовідносини батьків та дітей з приводу майна.

48. Укладення батьками правочинів щодо майна дітей.

49. Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання.

50. Відповідальність за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину.

51. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей.

52. Обов'язок повнолітніх дітей утримувати батьків.

53. Стягнення аліментів за кордоном.

54. Проблемні питання усиновлення як сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

55. Проблемні питання встановлення та припинення опіки та піклування над дітьми.

56. Проблемні питання патронату над дітьми.

57. Дитячий будинок сімейного типу як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

58. Прийомна сім'я як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

59. Наставництво над дитиною.

60. Правова природа договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї, договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу.

8. Критерії та засоби оцінювання результатів навчання здобувачів

Критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти на семінарських заняттях

Оцінка «*відмінно*» виставляється здобувачеві вищої освіти, який показав всебічні та глибокі знання передбаченого робочою програмою матеріалу, законодавства, судової (адміністративної, нотаріальної) практики, рекомендованої робочою програмою курсу, проявив творчі здібності в розумінні, викладенні та використанні програмного матеріалу.

Оцінка «*добре*» виставляється здобувачеві вищої освіти, який показав повне знання передбаченого робочою програмою матеріалу, засвоїв основну літературу, рекомендовану робочою програмою курсу, виявив стабільний характер знань і здібності до їх самостійного набуття та оновлення в процесі самостійної підготовки до занять.

Оцінка «*задовільно*» виставляється здобувачеві вищої освіти, який показав знання основного матеріалу в обсязі робочої програми курсу, необхідному для професійної діяльності в сфері права, знайомому з основною літературою, рекомендованою робочою програмою курсу, проте припустився помилок у відповіді або показав поверхневе знання матеріалу. Ця оцінка виставляється і у разі недостатньо аргументованого викладення матеріалу, недостатньо чітко і послідовно висловленої відповіді.

Оцінка «*незадовільно*» виставляється здобувачеві вищої освіти, який виявив істотні прогалини у знанні основного програмного матеріалу, що виражається у незнанні основних понять та положень навчального курсу, в невмінні пов’язати теоретичний матеріал з аналізом положень чинного законодавства, юридичної практики.

Оцінювання самостійної роботи здійснюється за національною системою оцінювання («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»). Результати цієї роботи враховуються під час визначення загальної кількості балів за поточний контроль.

9. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка в балах	Оцінка ECTS	визначення	Екзаменаційна оцінка
90-100	A	відмінно	відмінно
82-89	B	дуже добре	добре
74-81	C	добре	
64-73	D	задовільно	задовільно
60-63	E	достатньо	
35-59	FX	незадовільно з правом повторного складання підсумкового контролю	незадовільно
0-34	F	незадовільно без права повторного складання підсумкового контролю	

- *90-100 балів (відмінно)* – виставляється здобувачеві вищої освіти, який продемонстрував досконале знання основних понять і правових категорій; вміння вільно оперувати категоріальним апаратом; вміння давати аргументовані, чіткі і логічно побудовані відповіді на питання; вміння системно аналізувати джерела права, правозастосовну практику і викладати аргументовану позицію з певної правової проблеми або життєвої ситуації; здатність юридично грамотно і толерантно викладати науковий погляд з певного питання чи проблеми;
- *82-89 балів (дуже добре)* – виставляється здобувачеві вищої освіти, який продемонстрував дуже добре знання основних понять і правових категорій; вміння оперувати категоріальним апаратом; вміння давати чіткі і логічно побудовані відповіді на питання; вміння аналізувати джерела права, правозастосовну практику і викладати позицію з певної правової проблеми або життєвої ситуації; здатність викладати науковий погляд з певного питання чи проблеми з використанням певного обсягу рекомендованої літератури;
- *74-81 (добре)* – виставляється здобувачеві вищої освіти, який продемонстрував добре знання основних понять і правових категорій; вміння оперувати категоріальним апаратом з окремими помилками; вміння давати відповіді без суттєвих помилок на питання; вміння аналізувати джерела права, правозастосовну практику з певної правової проблеми або життєвої ситуації; здатність викладати науковий погляд з певного питання чи проблеми з використанням обмеженого обсягу рекомендованої літератури;
- *64-73 (задовільно)* – виставляється здобувачеві вищої освіти, який продемонстрував задовільне знання основних понять і правових категорій; оперування категоріальним апаратом з помилками; недостатнє вміння давати відповіді на питання; недостатнє вміння аналізувати джерела права, правозастосовну практику з певної правової проблеми або життєвої ситуації; недостатню здатність викладати науковий погляд з певного питання чи проблеми, обумовлену використанням незначного обсягу рекомендованої літератури;
- *60-63 (достатньо)* – виставляється здобувачеві вищої освіти, який продемонстрував достатнє знання основних понять і правових категорій; оперування категоріальним апаратом з суттєвими помилками; недостатнє вміння давати відповіді на питання; недостатнє вміння аналізувати джерела права, правозастосовну практику з певної правової проблеми або життєвої ситуації; недостатню здатність викладати науковий погляд з певного питання чи проблеми, обумовлену використанням незначного обсягу рекомендованої літератури;

- 59 і менше *(незадовільно)* – виставляється здобувачеві вищої освіти, який продемонстрував незнання основних понять і правових категорій; нездатність оперування категоріальним апаратом; відсутність вміння давати відповіді на питання; нездатність аналізувати джерела права, правозастосовну практику з певної правової проблеми або життєвої ситуації; нездатність викладати науковий погляд з певного питання чи проблеми, обумовлену невикористанням рекомендованої літератури.

10. Рекомендована література

Основна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Конвенція ООН про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.

5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

8. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text

9. Декларація прав дитини, затв. Резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_384.

10. Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання і їхнє усиновлення на національному і міжнародному рівнях, прийнята резолюцією 41/85 Генеральної Асамблеї ООН від 03 грудня 1986 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_131.

11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text.

12. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01 липня 2010 р. № 2398-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text.

13. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text.

14. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text.

15. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

16. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text.

17. Про нотаріат: Закон України від 03 вересня 1993 р. № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text.

18. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02 червня 2005 р. № 2623-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text.

19. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text.

20. Про приєднання України до Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання : Закон України від 14 вересня 2006 р. № 135-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001#Text.

21. Про приєднання України до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном : Закон України від 20 липня 2006 р. № 15-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-16#Text.

22. Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Закон України від 11 січня 2006 р. № 3303-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3303-15#Text.

23. Про приєднання України до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей : Закон України від 14 вересня 2006 р. № 136-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/136-16#Text.

24. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей : Закон України від 03 серпня 2006 р. № 69-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69-16#Text.

25. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) : Закон України від 15 лютого 2011 р. № 3017-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3017-17#Text.

26. Про ратифікацію Конвенції про контакт з дітьми (ETS № 192) : Закон України від 20 вересня 2006 р. № 166-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166-16#Text.

27. Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах : Закон України від 10 листопада 1994 р. № 240. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/94-%D0%B2%D1%80#Text.

28. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20 червня 2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#n2.

29. Про судовий збір : Закон України від 08 липня 2011 р. № 3674-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text.

30. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. № 1701-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15.

31. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану :

постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 213. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-%D0%BF#Text

32. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 04 липня 2017 р. № 465. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF#Text.

33. Деякі питання здійснення патронату над дитиною: постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF#Text.

34. Деякі питання провадження діяльності з усиновлення дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 р. № 475. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2020-%D0%BF#Text.

35. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text.

36. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text.

37. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text.

38. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2007-%D0%BF#Text.

39. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 р. № 905. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text.

40. Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-93-%D0%BF#Text.

41. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затв. наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. №296/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text.

42. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 р. № 3307/5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text.

43. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання : наказ Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11#Text.

44. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України №34/166/131/88 від 26 травня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text.

45. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 12 : *Сімейне право* / редкол. В. І. Борисова (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 480 с.

46. Науково-практичний коментар. Сімейний кодекс України / за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 552 с.

47. Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України. Доктрина приватного права України. Т. 3. Харків: Право, 2013. 760 с.

48. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / редкол.: В.Я. Тацій (голова), О.В. Петришин, Ю.В. Баулін та ін. Цивільно-правові науки. Приватне право. Т. 3. 2008. 640 с.

Додаткова

1. Ватрас В. А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики: монографія. Хмельницький : вид-во ТОВ «Поліграфіст -3», 2020. 824 с.

2. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія. Київ: Істина, 2014. 520 с.

3. Євко В.Ю. Дитячий будинок сімейного типу в системі форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Монографія. Харків: Ксилон, 2010. 156 с.

4. Кожевникова В. О. Теоретико-методологічні засади обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. 512 с.

5. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2015. 628с.

6. Красицька Л. В. Право батьків на визначення місця проживання малолітньої дитини та суміжні правові поняття. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 4 (32). С. 91–103.

7. Красицька Л. В. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Актуальні питання в сучасній науці.* 2024. № 7. С. 386–399.

8. Менджул М. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 420 с.

9. Простибоженко О. Правовий режим майна подружжя у праві України та країн Європейського Союзу (порівняльно-правове дослідження). Київ. регіон. центр Нац. акад. прав. наук України ; Центр сімейно-прав. дослідж. Харків : Право, 2021. 240 с.

10. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України : монографія. Київ :

Ін Юре. 2018. 301 с.

11. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Правова єдність, 2009. 500 с.

12. Сапейко Л. В., Кройтор В. А. Аліменти дітям та батькам : монографія. Харків : Еспада, 2008. 160 с.

13. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 378 с.

14. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2012. 322 с.

15. Сімейне право України : підручник / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера та ін.; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 519 с.

16. Сімейне право: підручник / за заг. ред. В. А. Кройтора та В. Ю. Євко. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 512 с.

17. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. 855 с.

18. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. 1248 с.

19. Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: приватно-правові проблеми : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 420 с.

20. Труба В. І. Класифікація сімейних правовідносин : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 360 с.

21. Чернега В. М. Проблеми та потенціал механізму правового регулювання сімейних відносин : монографія. Київ : Видавництво Ліра – К., 2022. 508 с.

22. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : моногр. Київ : Алерта, 2016. 434 с.

23. Явор О. А. Юридичні факти в сімейному праві України: усталені підходи і новітні тенденції : монографія. Харків : Право, 2016. 352 с.

24. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гарнага проти України» від 16 травня 2013 р. (Заява № 20390/07). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_960#Text.

25. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лазоріва проти України) (Заява № 6878/14) від 17 квітня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30.

26. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Мамчур проти України» (Заява № 10383/09) від 16 липня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text.

27. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «М.Р. та Д.Р. проти України» (Заява № 63551/13) від 22 травня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c87#Text.

28. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіни проти України» від 18 грудня 2008 р. (Заява № 39948/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#Text.

29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України від 19 вересня 2012 р. № 17-рп/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://iportal.rada.gov.ua/.
2. Офіційний сайт Судова влада України. URL:https://court.gov.ua/.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/.
4. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. Напрями діяльності. Захист інтересів держави в Європейському суді. URL: https://minjust.gov.ua/ndd.
5. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: http://www.nbuv.gov.ua/.
6. Офіційний сайт Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України. URL: https://lawmaking.academy/